

Марина Остропольська,
магістр історії, аспірантка історичного факультету
Дніпропетровського національного університету
імені Олеся Гончара

РЕЛІГІЯ І ЦЕРКВА У СВІТОГЛЯДІ М. І. ПАВЛИКА

Розглянуто роль релігії та церкви у світогляді М. І. Павлика. Піддано науковій критиці радянські історичні стереотипи щодо релігійного та церковного світогляду М. І. Павлика. В центрі уваги подано сучасні інтерпретації щодо релігійної та церковної компоненти М. І. Павлика.

Ключові слова: М. І. Павлик, релігія, атеїзм, матеріалістично-позитивістська тенденція, церква, розум, освіта.

Актуальність даної проблеми полягає в тому, що нинішній етап вивчення історії релігії та церкви у суверенній Україні вимагає нових підходів до висвітлення низки питань щодо її стану і розвитку останньої чверті ХІХ – початку ХХ ст. Особливе місце у розумінні цієї проблеми займає Галичина, де релігія завжди відіграла і відіграє надзвичайно важливу роль у житті кожного мешканця. Проблема, безперечно, заслуговує на увагу з погляду на сучасну історіографічну інтерпретацію релігійних поглядів М. Павлика, на саму історію релігії даного періоду у зв'язку з необхідністю критичного ставлення до радянських історіографічних стереотипів.

Релігійні погляди М. Павлика належать до «білих плям» в історії вивчення його творчої спадщини. Несправедливо, що цей важливий аспект у його творчому доробку враховувався поверхово. Погляди на релігію та церкву М. Павлика ще досі не були предметом монографічного дослідження істориків. Лише деяким його аспектам релігійного світосприйняття присвячені окремі публікації В. Качкана, О. Лисенка, В. Полека та ін.¹ Але на цих дослідженнях значною мірою відбилася пануюча на той час ідеологія. Саме тому виникає потреба критичного аналізу даних праць. Разом з тим є підстави вважати, що релігійне та церковне світосприйняття М. Павлика на Галичині та поза її межами має значні перспективи як об'єкт подальшого дослідження. Зокрема, слід вказати як на розширення фактологічної бази досліджень, так і на зростання їх теоретико-методологічного рівня.

Джерельною базою дослідження є особовий фонд М. Павлика Центрального державного історичного архіву України м. Львів (Ф. 663), опубліковані листи М. Павлика, Лесі Українки та М. Драгоманова². На основі джерел ми можемо «побачити» значення релігії та церкви у житті М. Павлика.

Метою даної статті є комплексне дослідження ролі релігії та церкви у світогляді М. Павлика. Наукова новизна полягає у тому, що на осмислення релігійних та церковних поглядів М. Павлика залучалися сучасні історіографічні інтерпретації, які уможливають більш об'єктивно розглянути проблему.

За свідченнями джерел, народився М. Павлик «17 вересня 1853 р. в Монастирську, округу Коломийського під № 122... син батьків Івана Павлика і

Марії, дочки Івана Лисанюка...»³. Надзвичайно великий вплив на виховання Михайла і його сестер Анни та Параски мала мати Марія, саме від неї вони успадували кращі риси – «лагідність, делікатність, добрість»⁴. Закінчивши Косівську школу, М. Павлик склав іспит за четвертий клас і пішов вчитися до Снятина. Потім була Коломийська гімназія, після її закінчення вступив до Львівської «руської» академічної гімназії, а у 1874 р. став студентом університету⁵.

19 грудня 1874 р. Павлик вступив на факультет філософії Львівського регіонального цісарського університету⁶. Під час навчання М. Павлик проявив себе як наполегливий та здібний студент. Про це свідчить заява професора університету Є. Огоновського від 22 грудня 1875 р.: «Заявляю сим посвідченням, що пан Михайло Павлик слухач відділу філософії всі мої лекції по словесності і російської мови вже другий рік вельми прилежно відвідує...»⁷.

Гадаю, Михайло Павлик був і буде залишатися однією зі знакових культуротворчих фігур на Галицькому культурному небосхилі останньої чверті XIX – початку XX ст. Атмосфера, яка оточувала майбутнього письменника у дитинстві, вже тоді сприяла формуванню у нього матеріалістичного світосприйняття. Великий вплив на формування релігійного світогляду М. Павлика мали атеїстичні погляди його батька, який

12 років прослужив у війську, був грамотною людиною. Але все життя прожив у злиднях, ненавидячи багатих священнослужителів.

Батьки М. Павлика дуже багато працювали, щоб прогодувати дітей. Михайло Павлик пригадував, що батько, Іван Гнатович, на кожному кроці бачив неправду. Він ненавидів панів, багатіїв і ніколи не ходив до церкви. Вже по закінченні школи у Косові Михайло Павлик навчався у Снятині. Постійні нестатки не давали змоги батькам допомагати синові. Саме тоді знайшовся «благодійник» – священник Кульчицький із Залуччя, який заплатив учителеві, що підготував Михайла до іспитів. Для М. Павлика було прикрим те, що це панотець зробив не за дяку, а з власної вигоди: Михайло мусив підчувати священникових дітей. Це не було для нього несподіванкою, бо він «вже в Косові вчив одного панича». Але молодого Павлика страшенно вражала тупість його учнів і, як наслідок, він не стерпів і втік.⁸ Отже, мотивація до антирелігійних поглядів М. Павлика була закладена ще у дитинстві.

У своїй автобіографії М. Павлик згадував, що почав він писати ще у гімназії (вірші і драматичні сценки). Але першим його виступом була замітка у коломийській газеті «Руська Рада» за 1874 рік, де йшлося про будівництво міської церкви у Львові. На думку автора, краще було б побудувати бібліотеку «Народного дому». Ця замітка цікава сміливою на той час постановкою питання і свідчить про ранні антирелігійні переконання її автора⁹.

М. Павлик цікавився як релігійною літературою, так і атеїстською; розширював види діяльності, яка охоплювала найважливіші аспекти духовного життя. Погляди на релігію та церкву М. Павлик втілював у своїх перекладах, повістях, статтях. Так, він переклав українською мовою книги з історії релігії і християнства – «Історію боротьби між релігією та наукою» Д. В. Дрепера,

«Історію релігії» К. Тільє¹⁰. Так, він переклав українською мовою книги з історії релігії і християнства – «Історію боротьби між релігією та наукою» Д. В. Дрепера, «Історію релігії» К. Тільє.

Що ж стосується оповідань та повістей М. Павлика, то тут він реалістично зобразив тогочасну дійсність, злидні народу, негативний вплив церкви на населення. У цьому аспекті дуже важливим для нас є надрукований твір М. Павлика – оповідання «Ребенщуків Тетяна» 1876 р., в основу якого взято дійсні факти, тут змальовано не тільки безправне становище жінки в експлуаторському суспільстві, але й негативно змальовано роль церкви у житті простого народу. Так, головна героїня Тетяна не хотіла одружуватися із чоловіком, якого не кохала. Не маючи сил боротися проти нелюба, вона просить допомоги у Бога. Але, зрештою, зрозуміла, що «Бог, на котрого всі покликаються, німий, і усім серцем зненавиділа тата, маму, попа...»¹¹. Своїм оповіданням М. Павлик виступив проти нерозривності церковного шлюбу, проти церкви, яка освячувала насильство над людиною. За це оповідання автора засудили на шість місяців ув'язнення. На суді він відверто твердив, що було б набагато краще жити, якби люди не були пов'язані між собою церковним шлюбом.

Наступним антирелігійним виступом М. Павлика була його повість «Пропащий чоловік», написана 1878 р., тут автор, уміло користуючись засобами сатири, створив цілу низку негативних типів духовенства, показав їх сукупність. «Ось два попи-конкуренти збирають по селу «на боже», віднімаючи у селян останню копійчину. Далі ці кровопивці, зійшовшись серед села, на очах у людей побили один одного хрестами». Письменник намагався показати, що церковне виховання спустошувало частину молоді, робило її нездатною до суспільно-корисної праці¹².

М. Павлик так захопився темою релігії та церкви, що писав не тільки повісті та твори, але й статті. Так, для нас є цікавою стаття М. Павлика про конфіскацію у нього антирелігійної статті «Душпастир» 1895 р. Вона викрила здріство священика Білецького, який вимагав від селян багато грошей за різні потреби й ставився до них як до своїх рабів. Зазначалося, що панотець після свячення пасок тут же побив під церквою парубка Д. Годованця. М. Павлик осуджував Білецького ще й тому, що той змушував селян обробляти близько 50 га його поля. Як наслідок, 2 червня 1895 р. львівська поліція конфіскувала тираж номера зі статтю «Душпастир», забравши 56 готових примірників. А вже 5 червня прокуратура запропонувала судові конфіскувати статтю¹³.

Передусім М. Павлика дуже турбувало злиденне життя селян і викликало гнів до багатства священиків. Про це свідчить цитата самого М. Павлика, яку подав В. Качкан: «Я ходив цілісінкний день по селу, навіть не обідаючи, списував пісні та наслухався жалоби про людську бідність, але довго там писати не міг, бо своїх грошей не мав... Усю дорогу до Львова я думав, звідки то в такім старечім селі так добре живе собі пан-отчик із своєю родиною, а, властиво, звідки беруть люде тоті десятки грошей та складають йому...»¹⁴.

Таким чином, у своїх публікаціях М. Павлик показував неспроможність існування якоїсь надприродної божественної сили, показував її шкідливість для

народу. Про це свідчить лист М. Павлика до М. Драгоманова: «Коли б релігія помагала людям доходити все далі та далі, до ліпшого розуму, до науки, до справедливого порядку на світі, до волі, до рівності всіх дюдей, – то проти такої віри і соціалісти би не виступали... Але ж бо то біда, що такої віри ще не було, немає, та й бути не може... кожна віра провадила людей тільки до дурного розуму, до ненависті, до колотні, до різні, до несправедливого порядку, до нерівності, до всякої неволі та неправди в світі... кожна віра завше йшла та йде проти народу і проти науки...»¹⁵.

Листування М. Драгоманова з М. Павликом переконливо свідчить, що релігію М. Павлик сприймав як засіб пригнічення населення: «Вищі, неробітні стани покикуються на Бога та годують темний народ вірою, кажуть йому сподіватися заплати за свою нужду та кривду – на тім світі, у якомусь небі, а самі тим часом на цім світі гортають під себе всю землю, все людське добро, всю людську працю і самих людей»¹⁶.

На нашу думку, вагомий вплив на те, що М. Павлик став соціалістом, мала релігія та церква. Адже на той час соціалістична течія, намагалася показати, що релігія була ворогом науки та освіти. Для соціалістів того часу символ віри був такий: 1) космополітизм у політиці; 2) натуралізм у штуці; 3) атеїзм у релігії. Так, для нас це звучить як анекдот і навіть дотепно. Але наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. ця гумористика зовсім не була анекдотом, навіть на заході Європи. Соціалістичні ідеї розпалювали людей до фанатизму¹⁷.

У зв'язку з цим М. Павлик сформував свою соціалістично-орієнтовану систему у поглядах на релігію та церкву, яка мала ідейну своєрідність. На доказ цього наведемо його цитату: «справедливі вчені», «які завше хотіли і хочуть отворити простим людям очі», а також соціалісти, які «хотіли і хочуть добра для робітних людей», завжди виступали проти релігії, а підтримують її попи та уряд, що «завше розливали людську кров, дерли людей, палили, тратили, мучили вчених і досі ще неволять соціалістів власне за те, що ці хочуть отворити людям очі та визволити їх від усякого верховенства, від усякої неволі»¹⁸.

Однак, на відміну, від інших представників соціалістичного кола, він ретельно читав Святе Письмо, шукав у ньому відповіді на важливі соціальні питання. Про що свідчить лист Лесі Українки до нього від 13 серпня 1894 р.: «Посилаю Вам далі Біблію, вибачте, що вона посилається в такому неможливому виді, непереписана»¹⁹. Також відомо, що на прохання М. Павлика, Леся Українка переклала для журналу «Народ» антирелігійний вірш невідомого німецького поета «В небі ми жодного доброго батька не маєм» і водночас написала поезію «Коли вже зачепили всі запитання». Вона підкреслювала, що старі Боги вмерли, а створювати якогось нового немає потреби – «на землі у нас так мало волі, і без богів начальства в нас доволі». На жаль, він не був надрукований, цей вірш вперше опубліковано у 1930 р, а перекладено – 1947 р.²⁰

З берлінського листа Лесі Українки від 9 та 10 травня 1899 р. читаємо наступні рядки: «Тепер ще одна прозьба до Вас: будьте ласкаві, пришліть нам «Основи біблійної критики», хочу, щоб сестра їх прочитала. Дві прислані Вами брошури отримала – спасибі»²¹.

Проте, навіть із усього вище зазначеного, ставлення М. Павлика до релігії та церкви виглядало неоднозначно. Вважаємо, що сьогодні буде не правильно говорити, ніби М. Павлик був «войовничим атеїстом». Спробу спростувати цю гіпотезу висунув В. Костюк у своїй дисертації, який наводить слова самого М. Павлика: «Я переконаний, що й межі нашими попами в Галичині є патріоти, є щирі люди, що бажають добра робітним людям і роблять для них, що можуть...»²².

Слід також відмітити, що відомі філософи І. В. Огородник та В. В. Огородник вказують на те, що світогляд М. Павлика мав матеріалістичну спрямованість: «Саме цей тип світогляду він вважав єдино правильним, тобто світоглядом, що має позитивний вплив на науку та мистецтво. З матеріалістичних позицій критикував релігію, ідеалістичну філософію, зокрема філософію Ф. Ніцше»²³.

Отже, підходячи до висновку, можна стверджувати, що на користь атеїзму М. Павлика свідчило багато фактів, передусім, критичний підхід до політики Ватикану стосовно східних слов'ян, його численні вірші, оповідання, замітки, статті. Усі вони, при поверховому розгляді, мали антицерковне, а нерідко й антирелігійне спрямування. Цього було досить для радянської історіографії, яка наполягала на «войовничому атеїзмі» М. Павлика».

Але, якщо глибше зануритися у світогляд М. Павлика, проаналізувати місце релігії та церкви у його житті, то домінувала інша теза – людини, котра просто вірила у вищу духовну субстанцію, яка не вимірювалася релігією. Адже відомо, що М. Павлик був у церквах на відправах, добре знав літургію та церковні співи, спілкувався з священослужителями. До того ж він сам був хрещеним. Неодноразово викриваючи антинародну діяльність римських пап, М. Павлик виступав не проти духовної держави Папи Римського, а проти фальшивості його «панславізму».

Можна погодитися із твердженням В. Костюка, що після обрання Станіславським єпископом Андрея Шептецького у 1899 р., у М. Павлика напруга у стосунках із церквою почала спадати: «Павликова критика консервативного духовенства змусила його переосмислити свою громадянську позицію: поборюючи соціалістично-атеїстичні віяння з боку РУРП,... після приходу на митрополичий престол Андрея Шептицького злилась із національним рухом...»²⁴.

Це розуміли навіть такі дослідники, як Д. Заславський та І. Романченко у своїй монографії «Михайло Драгоманов». Вони стверджували, що М. Драгоманов разом з М. Павликом, А. М. Павлик з І. Франком неодноразово порушували питання про визнання права за віруючими дотримуватися тієї чи іншої релігії за їхнім бажанням²⁵. Як бачимо, тут немає якихось атеїстичних засад.

М. Павлик не був войовничим атеїстом. Це були виступи письменника проти галицьких священослужителів у художніх творах та критичних і публіцистичних статтях. М. Павлик намагався викрити антинародну роль церкви та релігії, розвінчував роль Ватикану як центра всесвітньої релігії.

На нашу думку, М. Павлик вважав церкву суспільно-консервативним інститутом, котрий «гальмував» суспільний розвиток. Однак це твердження відноситься до церкви як інституту, а не релігії як системи вірування і світоглядних орієнтирів. Як наслідок, ці погляди не можна однозначно назвати

атеїстичними. Погляди М. Павлика на релігію і церкву впливали з його соціалістично-орієнтованої системи. Вони були чимось унікальним для людей того кола та ідеологічною орієнтацією того часу.

А що ж стосується священослужителів, то в процесі громадської діяльності М. Павлик не мав системних контактів із представниками церковного кліру. Тому ми не маємо права екстраполювати окремі зіткнення, котрі висвітлені у джерелах та історіографії, на загальну систему поглядів М. Павлика на релігію та церкву.

- 1 Качкан В. Сторінки життя письменника-атеїста / В. Качкан // Людина і світ. – № 5. – 1973. – С. 48–50; Лисенко О. М. Павлик проти релігії / О. Лисенко // Наука і життя. – № 8. – 1959. – С. 49–51; Полек В. Дружба / В. Полек // Вітчизна. – № 8. – 1963. – С. 220–221.
- 2 Українка Леся. Збір. тв: у 12 т. – Т. 10. Листи (1876–1897). – К., 1978. – 541 с.; Українка Леся. Збір. тв: у 12 т. – Т. 11. Листи (1898–1902). – К., 1978. – 477 с.; Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом. – Т. 3 (1879–1881). – Чернівці, 1910. – 519 с. Центральный державный исторический архив Украины м. Львів (ЦДІАЛ). – Ф. 663 (Павлик Михайло, публіцист, письменник, активний діяч демократичної преси 1853–1915). – Оп. 1. – Спр. 265. – 53 арк.
- 3 Центральный державный исторический архив Украины м. Львів (далі ЦДІАЛ). – Ф. 663 (Павлик Михайло, публіцист, письменник, активний діяч демократичної преси 1853–1915). – Оп. 1. – Спр. 265. – Арк. 1.
- 4 Павлик М. Про нашу рідню / М. Павлик // Ювілей 30-літньої діяльності Михайла Павлика (1874–1904). – Львів, 1905. – С. 14.
- 5 Лисенко О. М. Вказ. праця. – С. 49.
- 6 ЦДІАЛ. – Ф. 663. – Оп. 1. – Спр. 265. – Арк. 23.
- 7 ЦДІАЛ. – Ф. 663. – Оп. 1. – Спр. 265. – Арк. 26.
- 8 Качкан В. Сторінки життя письменника-атеїста / В. Качкан // Людина і світ. – № 5. – 1973. – С. 48.
- 9 Лисенко О. М. Вказ. праця. – С. 51.
- 10 Там само.
- 11 Качкан В. Михайло Павлик. Твори. – К., 1985. – С. 35.
- 12 Лисенко О. М. Там само. – С. 51.
- 13 Бутурин М. Лише один епізод / М. Бутурин // Людина і світ. – № 8. – 1971. – С. 51.
- 14 Качкан В. Вказана праця. – С. 49.
- 15 Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом. – Т. 3 (1879–1881). – Чернівці, 1910. – С. 226.
- 16 Там само. – С. 227.
- 17 Чорновол І. «Фанатик і поет» Михайло Павлик / І. Чорновол // Львівська газета. – № 166. – 2005. – С. 1.
- 18 Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом. – Т. 3 (1879–1881). – Чернівці, 1910. – С. 227.
- 19 Українка Леся. Зіб. тв.: у 12 т. – Т. 10 Листи (1876–1897). – К., 1978. – С. 104.
- 20 Там само. – С. 247.
- 21 Полек В. Дружба / В. Полек // Вітчизна. – № 8. – 1963. – С. 220.
- 22 Костюк В. Громадсько-політична та наукова діяльність Михайла Павлика (1874–1915): дис. ... канд. історичних наук: 07.00.01 / Костюк Володимир Володимирович. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 150.

- 23 Огородник І. Історія філософської думки в Україні / І. Огородник, В. Огородник – К., 1999. – С. 408.
- 24 Костюк В. Вказ. праця. – С. 160.
- 25 Заславський Д. Михайло Драгоманов / Д. Заславський, І. Романенко – К., 1964. – С. 132–133.

SUMMARY

Marina Ostropolskaya

Religion and church in the outlook of Mychailo Pavlyk

The role of religion and church in the outlook of Mychailo Pavlyk is examined. The Soviet historical stereotypes in the sphere of the religious outlook of Mychailo Pavlyk are criticized. Great attention is paid to the modern interpretations of Mychailo's Pavlyk component connected with religion and church.

Keywords: M. Pavlyk, religion, atheism, the positive and materialistic tendency, church, intelligence, education.

Вольфрам Слупіна,

*член Управлінського бюро
Свідків Єгови Зельтерса (Німеччина)*

Костянтин Бережко,

*кандидат історичних наук, ст. викладач
кафедри загальнонаукових дисциплін Кримського факультету
Східноукраїнського національного університету
імені В. Даля (м. Феодосія)*

ПОЧАТОК ДІЯЛЬНОСТІ ДОСЛІДНИКІВ БІБЛІЇ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (1891 – 1939 РР.)

Досліджено появу Дослідників Біблії на західноукраїнських землях та соціально-політичні умови їх діяльності під владою Польщі, Румунії та Чехословаччини. Доводиться факт вікової історії громади Свідків Єгови в Україні.

Ключові слова: релігія, Свідки Єгови, Дослідники Біблії, «Вартова Башта».

У незалежній українській державі сьогодні досить актуальною є проблема формування політики уряду щодо релігії та церкви, що пов'язана з співіснуванням у межах нашої держави більш як 100 різноманітних релігійних течій, значна частина яких у період радянської влади діяла в умовах підпілля, та можливість інтеграції у духовне життя українського суспільства нових віровчень, що нещодавно з'явилися в Україні. У зв'язку з цим актуальним є питання вивчення історії небагаточисельних релігійних рухів, існуючих у різних регіонах України. Серед них – релігійна організація Свідків Єгови (до 1930-х років – Дослідники Біблії). Аналіз історичного минуло та діяльності цієї конфесії у довоєнний період